

УДК 165.9:130.2(091)

DOI: 10.24919/2522-4700.34.120335

Віра ЛІМОНЧЕНКО

orcid.org/0000-0002-4770-7199

МІФ ЯК ІСТОРИЧНЕ АПРІОРИ

У статті здійснюється логіко-понятійна аналітика міфу як специфічної форми свідомості і способу організації людської поведінки. Розгляд концепту міфу як чинника історичного процесу виявляє два вектори його розуміння, що певною мірою виключають один одного – міф як містифікація та ілюзорна вигадка і міф як фактична первинно-поведінкова реальність. Але те, що міф є самим життям у вищій напрузі реальності, не виключає того, що він постає тим, що заміщує, витискає реальність, натуралізуючи смисл. Усунення інстанції критичної свідомості, характерне для міфу, позбавляє людину відповідальності за свої дії і звідси – необхідність критико-аналітичного руху думки у напрямі виявлення первинних мотивів людських дій.

Ключові слова: міф, історія, філософія, апріорі.

Вера ЛИМОНЧЕНКО

МИФ КАК ИСТОРИЧЕСКОЕ АПРИОРИ

В статье осуществляется логико-понятийная аналитика мифа как специфической формы сознания и способа организации человеческого поведения. Рассмотрение концепта мифа как фактора исторического процесса обнаруживает два вектора его понимания, в определенной степени исключаящих друг друга – миф как мистификация и иллюзорная выдумка и миф как фактическая первично-поведенческая реальность. Но то, что миф является самой жизнью в высшем напряжении реальности, не исключает того, что миф является тем, что замещает, вытесняет реальность, натурализируя смысл. Устранение инстанции критического сознания, характерное для мифа, лишает человека

© Лімонченко Віра, 2017

ответственности за свои действия и отсюда необходимость критико-аналитического движения мысли в направлении выявления первичных мотивов человеческих действий.

Ключевые слова: миф, история, философия, апіорі.

Постановка проблеми. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у просторі ідеологічно-суспільних структур при розгляді питань щодо чинників історичного процесу звернення до міфу стало загальним місцем. Найчастіше це викликано пошуками енергійних регулятивів поведінки людини маси і тугою за цілісно-дієвим чинником суспільних процесів. Висловлюється необхідність міфу – при тому, що зміст цієї вимоги залишається розмитим і не висловленим. Що більше, контекст вживання виявляє такий смисл слова, що протистоїть дійсності і тоді синонімом його є вигадка, брехня – «Масони: міфи і факти».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При розгляді актуально-болючих питань важливою методологічною вимогою є вироблення логічної і історичної дистанції щодо проблеми з метою її неупереджено-зваженого осмислення. Це можливо здійснити при задіюванні таких корпусів праць, які не стільки піднімають злободенні питання, скільки розгортають сутнісно-змістові виміри досліджуваного феномену. У цьому значущість звернення до класичної спадщини. При осмисленні міфу парадигмально-класичними стали праці Дж. Віко, Е. Касірера, К. Леві-Стросса, О. Лосева, Б. Маліновського, Ф. Шеллінга, М. Еліаде – саме ці автори задають змістовий вектор розгляду міфу як специфічної форми реальності. Для подальшого розкриття питання міфу як конститутивного чинника людського буття бачиться необхідним звернення до праць Р. Барта, В. Горського, М. Мамардашвілі, К. Хюбнера.

У статті ставиться **мета** здійснити логіко-понятійну аналітику міфу як специфічної форми свідомості і способу організації людської поведінки.

Буденна свідомість (причому і наукова повсякденна свідомість) протиставляє міф та науку – наука встановлює всезагальні та необхідні закони дійсності, міф фантазує і вигадує, є примхливою химерою наївної свідомості. Але такий підхід здійснюється на ґрунті судження про міф за допомогою наукової свідо-

мости, що не може не редукувати його зміст. Але, як вказує К. Юнг, нередуковане звільнене від упередженості бачення можливе на ґрунті теоретичного розгляду: «необхідна свобода від фальші, свобода, яку нам може дарувати тільки справжня наука. Крім цієї свободи, ми вимагаємо лише того, щоб наука повернула нам безпосередність нашого ставлення до її предметів. Наука сама має розчистити дорогу до міфології, яку вона ж заблокувала спочатку своїми інтерпретаціями і поясненнями» [5, с. 12]. Перша вимога критично-неупередженого мислення, що перебуває у ситуації свободи – підходити до будь-чого відповідно до його власної міри і судити, спираючись на виявлені умови можливості цього феномену. Тобто, необхідно поставити питання на ґрунті критичного мислення І. Канта: «Як можливий міф?» і розглянути це можна у тому просторі, де він діє як необхідний елемент.

Буденно-повсякденний смисл міфу – певний літературний жанр, примхливо-фантастичний, але те, що викладено у вигляді деякого переповідання, є вже археологічними залишками живого життя міфу. Переформулюючи відомий вислів Б. Маліновського, що міф – це не історія, яку розповідають, не поетична рапсодія і не потік вигадок, а реальність, якою живуть [8, с. 95, 98], спробуємо виявити ту реальність, де міф живе живим життям як певний спосіб упорядкування дійсності. Цією реальністю є архаїчна община, у підґрунті якої лежить перехід від природно-біологічних зв'язків до штучно-надбіологічних. До того ж архаїчна первинна община – це не історичний феномен, а логіко-смісловне начало, хоча, без сумніву, значна роль у осмисленні живого життя міфу належить етнографічній антропології. Етнографічні дослідження (Дж. Фрезер, Б. Маліновський) засвідчують, що перший крок, який можливо зафіксувати при зіставленні біологічного й історичного розвитку, це – створення єдності на основі соціальних зв'язків, укріплення їх всередині общини, забезпечення збереження їх, чим і конституюється особлива спадкоємність людського. Первинна ідентичність людини визначається причетністю до «міфічної субстанції» (К. Хюбнер) – сучасні політики і політтехнологи при закликах до необхідності міфу спираються саме на ці риси: людина «формується цією субстанцією і традицією, що визначається нею. <...> Людина розуміє себе не стільки як індивіда, скільки як члена свого рода» [11, с. 116 – 117]. Світ структурований

міфом, тобто міф відіграє роль апіорі, завдяки чому дещо вибу- доується. Це безпосередні підмурки бачення дійсності, найглибша дорефлексивна форма першоданності світу, коли він сам просту- пає, входить у первинне коло світлового променя і у цьому вимірі він принципово, тобто первинно правдивий (Дж. Віко, О. Лосєв, Е. Касієрер, К. Хюбнер, Ф. Шеллінг, К. Юнг). Тобто, міф є пер- шим словом, що і відповідає етимології: міф – слово, мова, пере- каз, але це таке слово, що є специфічним духовно-практичним освоєнням світу людиною, яке «передбачає синкретичне сприй- няття реальності й спрямоване на розгадку ‘останніх’ підстав люд- ського буття. Міф не є знання істини, він не передбачає віру в істину. Міф – продукт буття в істині, де, як зазначав ще Ф. Ше- лінг, ідеальне ототожнюється з реальним» [3, с. 40]. Виникає спокуса назвати міф як первинно-несвідому форму сприймання і висловлювання тим, що є насправді, на відміну від пізніших ви- словлювань, узгоджених зі свідомо поставленими цілями, у чому «філософія підозри» (К. Маркс, Ф. Ніцше, З. Фрейд) схильна бачити викривлення. Реабілітація міфічного дискурсу (не мисле- ння!!!) у ХХ ст. зумовлена, найімовірніше, недовірою свідомості і розуму. За прямолінійною логікою і буде – свідомість (розум) центрована інтересом і викривлює, несвідоме (міф) – прогово- рює фактичність. До цього питання далі слід буде повернутися.

Конститутивною рисою міфу є синкретизм, первинна ціліс- на єдність. Зрозуміло, що крім власне людського є загально-живе, природне, і умовою існування людини як живої істоти є зв'язок з природою – певний «обмін речовини», але у людській формі. Міф регулює, здійснює цей зв'язок, перетворюючи хаос природи на космос світу. Але цей космос не розрізняє природне та куль- турне – вони злиті у єдності первинного буття. Міф і є синкре- тичною формою осягнення синкретичного світу. Синкретичний світ постає як: єдність природи і людських спільнот; єдність об- щини та індивіда; невідокремленість інтелектуальної, афективно- емоційної та вольової сфер психіки – це і робить міф максима- льно інтенсивною й напруженою реальністю, що діє сугестивно- примусово.

Сугестивна природа міфу робить людину знарядом дея- ких вищих сил, які реалізують деяку мету. Сили іменують по- різному – божественні, сакральні, закони людської природи, за-

кони суспільної історії, важливим є відчуття присутності реальності особливого характеру. Коли Р. Отто називає ці сили нумінозними, він і зазначає їх волюнтативну реальність, яку не можна усунути раціонально-теоретичною демістифікацією. Звідси можливий висновок – міф усувається новим міфом, необхідно створити новий міф. Те, що людина є тією мірою, якою вона самостворюється засобами, не даними в самій природі, і провокує на таке вирішення. Людина в тому людському, що є в ній, не є природною істотою [9] – першою формою збереження власне людського змісту і є міф. Злитість інтелектуальної, афективно-емоційної та вольової сфер усуває інстанцію судження і оцінки афектів і емоцій, людині дається санкція бути «машиною бажань». Усувається Я, яке бачиться тим, що ілюзорно маскує те, що людиною керує спільнота. Спільнота ототожнена з природою як чимось самодостатньо-виправданим, чим легітимізується натуралістичне споживацтво і хижацтво сильного. Володіючи енергетикою здійснення, міф ліквідує особистісний вимір буття і, значить, ліквідує моральнісну відповідальність. Нехтування цією якісністю міфу як ефективного принципу організації людської поведінки не раз призводило до історичних катастроф.

При всій переконливості такої логіки підходу до міфу, яка виразно представлена Дж. Віко і у світлі якої міф не є примхливою оманною, фактичність висловленого міфом підлягає розумінню. Саме тому, що людський спосіб буття у кожному найменшому моменті просякнутий додатковими до чуттєво-речовинної фактичності смислами, людина діє у дворівневій структурі, що найвиразніше засвідчене мовою. Коли Б. Маліновський констатує: «Міф, в тому вигляді, в якому він існує в громаді дикунів, тобто в своїй живій примітивній формі, є не просто історією, що переповідається, а є реальністю, що переживається. Це – не вигадка, як, наприклад, те, що ми читаємо сьогодні в романах, це – жива реальність, яка, як вірять тубільці, виникла і існувала в первісні часи і з тих пір продовжує впливати на світ і людські долі» [8, с. 98], він підкреслює ритуально-поведінковий момент як домінантний. Але і тут двоїстість виразно-наявна – це спосіб повернення первинного (сакрального) пра-часу у профанну сучасність. При осмисленні міфу Р. Барт ніби полемізує з Маліновським і демонструє, що міф є вторинною системою, а на реальність вка-

зує лише первинна система, яку він називає «чистою матерією». Полемізує з Маліновським і К. Юнг, не погоджуючись із запереченням символічного характеру міфу: міф безпосередньо виражає те, про що він говорить, але подія, що відбулася у первісні часи виражає універсальну сутність світу [5, с. 17]. Тобто не можна відкидати той конотативний смисл міфу як чогось додаткового до реальності і навіть такого, що викривлює її, принаймні, трансформує. У світлі семіотики міф діє як знак, що видає себе за означене: «міф читається як система фактів» і тому має видимість природи (реальності), але міф живиться чужими смислами. За Р. Бартом, анонімна маса розхожих слів і уявлень (те, що у греків отримало назву «докса», а у М. Гайдеггера «чутки, пересуди») стає перепоною між людиною і світом, свідомістю і реальністю [1] і має вимір «само собою зрозумілого», натуралізуючи людину і культуру як спосіб її буття. С. Зенкін бачить пафос «Міфологій» у боротьбі з натуралізацією культури, дані етнографії використовуються для виявлення культурних, людських детермінант у природних феноменах [1]. Міф є словом, що діє як реальність, у цьому його енергетична дієвість, що так подобається політичним діячам. Міф вводить у стан, навіює, і це спокушає прагматичну свідомість, що віддає перевагу ефекту результату перед відкритістю свідомості, орієнтованої на істину, здобуту шляхом інтелектуального міркування.

Слід зазначити, що у центрі уваги Р. Барта «Міф сьогодні» – так і називається розділ книги, назва якої засвідчує показову двоїстість. «Міфології» – це і виклад міфів, деяка сукупність їх і наука про міфи, і ця подвійність суттєва. Живе життя міфу, що реально переживається, не містить інтелектуально-теоретичного споглядального виміру – знаходження у просторі міфу не фіксується. У цьому дискурсі міфу споріднений зі свідомістю хроніста (як це розкриває А. Данто [4, с. 110 – 115]) – у них наявна домінанта сучасності, минуле і майбутнє не присутні. На відміну від хроніста, історик знає минуле як минуле, тобто викладає минуле, дивлячись на нього з часової дистанції і каузально співвідносячи між собою його різночасові події. Фіксація міфу як міфу можлива при умові наявності дистанції, яка створюється міфологією як логічним (логосним) розглядом міфу. Міф опізнається як міф тоді, коли вже не є живою реальністю, а постає деяким теоретич-

ним предметом. Міф як принцип структурування дійсності протистоїть історії, на чому і акцентує увагу М. Еліаде. Для нього створений міф є псевдоміфом, тому що він не може бути розглянутим як «прафеномен», який спонтанно виникає та історично передається з покоління в покоління. Міф стабілізує мінливу плинність, і усуваючи цим неспокій і розгубленість, але вимога створення міфу є парадоксальною – робота з міфом як формою свідомості – це радше рефлексивна дія назад до первинних чинників і факторів. Це може розумітися психоаналітично: «ще свого роду занурення в себе, що веде до живого зародку нашої цілісності. Практика занурення в себе і є міфологічним засновуванням, а результатом цієї практики є те, що, відкриваючись тим образами, які виходять від ‘грунту’, ми виявляємо, що повернулися до місця, де два *ἀντλή* – абсолютне і релятивне – збігаються. *Αντλή* зародка, або як його називають сучасні письменники ‘безодня ядра’, відкривається саме там, і там же, слід вважати, знаходиться центр, навколо якого наше буття у всій його повноті організовує себе» [5, с. 20]. Але це швидше чисто філософська робота з’ясування первинних засад, коли занурюючись у глибину свого власного запитування людина входить у відкритість буття (М. Гайдеггер, С. Франк, П. Рікер).

Вимога творення міфу може розумітися і без парадоксу, передбачаючи вибрану еліту, що знає реальність і покладає первинні принципи, створюючи чинники, що будуть визначати, структурувати поведінку маси. Ця ситуація розкрита Ф. Достоевським як логіка Великого Інквізителя – людина у своїй повсякденності не витримує реальності і заради її щастя її уподібнюють дитині. За вимогою необхідності міфу прихований інфантізм, нездатність мислити, тобто небажання переходити у стан повнолітності.

Отже, міф є особливою формою ставлення до минулого. Сприйняття у формі міфу не розрізняє минулого, теперешнього та майбутнього, а бачить їх зліпленими у єдності. У цьому смислі К. Леві-Стросс називає міф «машиною для знищення часу» [7, с. 22 – 24]. Суть міфу – у магічному зв’язку, що встановлюється між минулим та соціально-значущою актуальністю, у співвідношенні сучасного з його прообразом у минулому. Людський спосіб буття не є даним, він постає як заданість, потребує зусилля, не розгортається сам собою – власне людське не міститься ні у ор-

ганізмі самому собою, ні у речах самих собою, але віднесене до деякого родового минулого. Міф не пізнає річ, дію, явище, а закріплює, закликає, замовляє через подвійне відтворення дією і словом, ритуалом і ім'ям. Умовою оволодіння смисловим виміром є повернення, відтворення минулого, що і здійснюється у ритуалі. Ритуал є неінстиктивною формою упорядкованої символічної поведінки, що протистоїть буденно-утилітарній. Буденно-профанне ототожнюється з неупорядкованим та неосвоєним хаосом, який лякає своєю невизначеністю, є потоком змін. Ритуал, що базується на повторі, наслідуванні, упорядковує цей хаос, уповільнює, зупиняє рух змін, допомагаючи зберегти необхідний досвід. Дж. Колінгвуд називає таку історію «квазіісторією» [6, с. 67], правда, для нього міф є квазіісторією, оскільки у ньому діють не люди, а боги, але боги і є уособлені природні стихії, за ними стоїть емоційно-вольове ставлення до природи. Ритуал виявляє саме ті моменти, де має місце власне історичний вимір буття. Повтор виявляє те, чому він протистоїть – невпинний відкритий рух уперед. Ритуальний повтор цей рух уповільнює, дозволяючи зберегти єдність общини. У новому обов'язково є елемент небуття і це жахає своєю невизначеністю. Сучасне бажання міфу виявляє розгубленість і неспокій, нездатність витримати напругу відкритості історії і значить відповідальності за неї.

Колю як форма історичного руху у формі міфу доповнена маятниковим рухом, який є символом зворотного, загальмованого руху. Розвиток завжди має подвійний характер – створюючи, руйнує. Тому різкий рух викликає гальмування, зсув уваги на вічне, відтворення старого, традиційного. У цьому велич реакційних діячів [10, с. 23]. Відновлення порушеної внаслідок розвитку єдності – обов'язкова риса стійкого розвитку, розвитку без тотального руйнування. Сучасна історико-антропологічна криза може бути осмислена як такий стрімкий процес змін, що не має, не знаходить внутрішньої противаги, не врівноважується гальмуванням, відновленням цілності. За М. Бердяєвим, необхідно має бути і зв'язок з минулим, глибинне звернення до пам'яток минулого, і зухвалий рух творчого починання з ніщо [2, с. 31] – ці протилежні установки обертають людину до акту мислення, що утримує єдність протилежного без редукції і спрощення, чим і протистоїть маніпуляції. Вимога міфу і туга за ним маскують ін-

фантілізм людини у натовпі і сваволлю приватно-індивідуалістичного інтересу.

Висновки. Розгляд концепту міфу як чинника історичного процесу, здійснений як аналітика (у наші дні віддають перевагу терміну «деконструкція», що також можливо) виявляє два вектори його розуміння, що певною мірою виключають один одного – міф як містифікація і ілюзорна вигадка та він як фактична первинно-поведінкова волонтеративна реальність. Але те, що міф є самим життям у вищій напрузі реальності, не виключає того, що він постає тим, що заміщує, витискає реальність, натуралізуючи смисл. Усунення інстанції критичної свідомості, характерне для міфу, позбавляє людину відповідальності за свої дії і звідси актуальність критико-аналітичного руху думки у напрямі виявлення первинних мотивів людських дій, що не обов'язково має бути цинічним знищенням піднесеного. Розуміння історіографічних, методологічних і практичних засад різноманітних ідейних побудов міфологічного, публіцистичного, прагматичного, антрополого-екзистенціального характеру формує внутрішній спротив рабській залежності від ситуації і це потребує щоденної інтелектуальної гімнастики (чим і є філософія) і вміння оцінювати сутність політичних, соціальних й культурних подій з погляду їх антропологічної значущості.

Література

1. Барт Р. Мифологии / Ролан Барт ; [пер. с фр. С. Зенкин]. – М. : Академический проект, 2008. – Режим доступа : https://royallib.com/book/rolan_bart/mifologii.html.
2. Бердяев Н.А. Смысл истории / Н.А. Бердяев. – М. : Мысль, 1990. – 175 с.
3. Горський В.С. Міф Європи в сучасній українській культурі / В.С. Горський // Наукові записки. Том 18: Філософія та релігієзнавство / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К. : КМ «Academia», 1999. – С. 40–51.
4. Данто А. Аналитическая философия истории / А. Данто ; [пер. с англ. А.Л. Никифоров, О.В. Гавришина]. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 289 с.
5. Кереньи К. Введение в сущность мифологии / К. Кереньи, К.Г. Юнг ; [пер. с англ. В.В. Наукманов] // Юнг К.Г. Душа и миф:

шесть архетипов / К.Г. Юнг. – К. : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.

6. Колінгвуд Р.Дж. Ідея історії / Р.Дж. Колінгвуд. – К. : Основи, 1996. – 615 с.

7. Леви-Строс К. Мифологика : в 4-х т. – Т. 1 : Сырое и приготовленное / Клод Леви-Стросс ; [пер. с фр. З.А. Сокулер, К.З. Акоюян]. – М.; СПб. : Университетская книга, 1999. – 406 с.

8. Малиновский Б. Магия, наука и религия / Бронислав Малиновский ; [пер. с англ. А.П. Хомик]. – М. : Рефл-бук, 1998. – 304 с.

9. Мамардашвили М.К. Появление философии на фоне мифа / М.К. Мамардашвили // Мамардашвили М.К. Философские чтения / М.К. Мамардашвили. – СПб. : Азбука-классика, 2002. – С. 11–25.

10. Померанц Г.С. Маятниковые движения / Г.С. Померанц // Культурология. XX век. Энциклопедия. – СПб. : Университетская книга; ООО «Алетейя», 1998. – Т. 2. – С. 22–23.

11. Хюбнер К. Истина мифа / К. Хюбнер ; [пер. с нем. И. Кавин]. – М. : Республика, 1996. – 448 с.

References

1. Bart, R. (2008). *Mifologii [Mythology]*. (S. Zenkin, Trans.). Moscow: Akademicheskii proekt. Retrieved from https://royallib.com/book/rolan_bart/mifologii.html [in Russian].

2. Berdiaev, N.A. (1990). *Smysl istorii [The meaning of history]*. Moscow: Mysl [in Russian].

3. Horskyi, V.S. (1999). Mif Yevropy v suchasni ukrainskii kulturi [The myth of Europe in contemporary Ukrainian culture]. *Naukovi zapysky. Tom 18: Filosofiia ta relihiieznavstvo – Scientific messages. Volume 18: Philosophy and Religious Studies* (pp. 40–51). Kyiv: KM «Academia» [in Ukrainian].

4. Danto, A. (2002). *Analiticheskaia filosofiia istorii [Analytical philosophy of history]*. (A.L. Nikiforov, O.V. Gavrishina, Trans.). Moscow: Ideia-Press [in Russian].

5. Kereni, K., & Iung, K.G. (1996). Vvedenie v sushchnost mifologii [Introduction to the essence of mythology]. (V.V. Naukmanov, Trans.). In K.G. Iung, *Dusha i mif: shest arkhetipov – Soul and Myth: Six Archetypes*. Kyiv: Gosudarstvennaia biblioteka Ukrainy dlia iunoshetva [in Russian].

6. Kolinhvud, R.Dzh. (1996). *Ideia istorii [The idea of history]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

7. Levi-Stros, K. (1999). *Mifologiki. Tom 1: Syroe i prigotovlennoe* [Mythology. Volume 1: Raw and cooked]. (Z.A. Sokuler, K.Z. Akopian, Trans.). Moscow; Saint Petersburg: Universitetskaia kniga [in Russian].

8. Malinovskii, B. (1998). *Magiia, nauka i religiia* [Magic, Science and Religion]. (A.P. Khomik, Trans.). Moscow: Refl-buk [in Russian].

9. Mamardashvili, M.K. (2002). Poiavlenie filosofii na fone mifa [The emergence of philosophy against the background of myth]. In M.K. Mamardashvili, *Filosofskie chteniia – Philosophical Readings* (pp. 11–25). Saint Petersburg: Azbuka-klassika [in Russian].

10. Pomerantc, G.S. (1998). Maiatnikovye dvizheniia [Pendulum movements]. *Kulturologiia. XX vek. Entciklopediia – Culturology. XX century. Encyclopedia* (Vol. 2, pp. 22–23). Saint Petersburg: Universitetskaia kniga; OOO «Aleteiia» [in Russian].

11. Khiubner, K. (1996). *Istina mifa* [The Truth of Myth]. (I. Kasavin, Trans.). Moscow: Respublika [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 15.09.17.